

ről igazán beszélhetnénk, azért temérdek ötlettel, bábos megoldásaival feldúsított elképzelése — *Koós Ivánnak* hozzáhangolt díszleteivel, jelmezeivel karöltve — okkal nyert csatát. Hiányérzetünk inkább a szereplők énekesi képességeitől támadt: nem véletlen tehát, hogy a dalokkal megrakott szerepeket operanékesekre szokták volt osztani.

A moszkvai Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko Színház balettjének bemutatója zárta az idei fesztivált. A társulat harmadszor járt Szegeden, ám utoljára igen régen, a Játékok felújításakor és közvetlenül utána, az eltelt tizennyolc esztendő során teljesen kicserélődött az együttes. A néhai Esmeralda és Jeanne d'Arc, *Vlaszova*, a nézőtérről figyelte utódait, egykori partnerével, *Bovttal*, *Alekszej Csi-csinadze* pedig koreográfus-rendezővé avanszált azóta: ő tervezte a Coppéliát. Delibes műve először szerepelt a szegedi szabadtérin, s láthatóan előnyére szolgált az előadásnak, hogy a szovjet művészek már ismerték a dómszínházi játék lehetőségeit és korlátait. Sallangoktól megtisztított, leegyszerűsített, egészen nyilvánvaló, közérthető mozgáskészlettel közvetítették a darab cselekményét, hogy mindenki első látásra értse-tudja, mi történik a színpadon. A három előadáson két szereposztás vonult föl, s természetesen az első tűnt kiforrottabbnak, érettebbnek. *Margarita Drozdova* (Swanilda), *Vagyim Tegyejev* (Franz) és *Alekszander Domasov* (Coppelius) technikailag kifogástalan alakításaiban a figurák színészi megjelenítése sem maradt fakó, emberi portrékat rajzoltak, izelítőt nyújtva E. T. A. Hoffmann novellahőseiből — miként *E. G. Sztenberg* díszletei hasonlóképpen a darab születésének korából, a múlt századi francia ízléseknek és erkölcsöknek Degas vásznairól ismert, zsúfoltan sokszínű, füledten izgatott világából.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

A helytarthatatlanság drámája

SZÉKELY JÁNOS DARABJA A GYULAI VÁRSZÍNHÁZBAN
— HARAG GYÖRGY LÁTOMÁSÁBAN

Gyülekezünk a sok évszázados téglavár tövében; bőrpántos katonák, s a nézőtér majdani megszállói, a nézők együtt melegszenek az őrtűz égrecsapó lángjainál. Szinte észrevétlen lépkedünk hátrébb az időben, hangolódunk az azonosság érzésében. Önmagunkba hatolunk pontosabban; a megérzés, a felérzés működik bennünk, amidőn egyre zavartalanabb, egyre természetesebb, hogy tógás és fegyveres személyekkel együtt élvezzük a tűz melegét.

S mennyire más a tűz, milyen keményen, kérlelhetetlenül fénylő pont, amikor hatalmas döndüléssel kinyílik hátul a vaskapu, s immár a vár udvaráról, a nézőtérről látjuk a lobogást! Katonák vonulnak előtte, a helytartóval, Petroniussal az élen. Fegyelmezett és kérlelhetetlen csapat. Az őrtűz innen tekintve már a megszálló légiók táborozási helyéül világol. Akárha mi is bevonulhattunk volna onnan; parancs kérdése, hogy miféle meg nem vitatható akcióban kell szolgálatossá lennie a történelmi embernek. Ezennel csak magunkba tekinthetünk és az éljenzett konstataálhatjuk: Caligula! Caligula! Caligula! Szívünk köré is pokrócot csavarnánk, némi melegítésképp, mert a történelmi idő járása máris fújja a hűvös szeleket, ígérkezik a kemény idő, Weöres Sándor képével szólva: a történelmi tél itt fűtүүл immár. Hideggé és jegessé vált az őrtűz lángja.

Az éljenzett persze, mint legtöbbször, most sincs jelen. Ő csak a médium, hogy a szertartás elkezdődjék. Ő a távoli, a sosem látható, a nagy hivatkozás, a végső ok,

aki személytelen személyességével a cérna, amellyel két ember, népek, gyarmatok, elvek, hitek sorsa összeférclhető. Székely János darabjában nem szerepel ez a mozzanat; jellegzetesen Harag-indítás. Emléksünk a marosvásárhelyi Az ember tragédiájában, ahol is emberi gyülekezet mennyei éltetését hallottuk, vagy ahogyan a Csillag a máglyán kolozsvári előadása az utcai véres és kegyetlen események megjelenítésével indul. Akármilyen zárt, néhány személyre redukált történet is elevenedik meg Harag színpadán, mindig megkeresi azokat a mozzanatok, melyekben a mögöttes világot is felvillanthatja. Itt, a Székely János Caligula helytartója című darabjának gyulai előadásában is; egy vita indul majd, de a légió bevonulása és fönn a várfokon megjelenő katonák árnya, a római császár félelmes éljenzése erőteljesen megrajzolja azt a társadalmi és hatalmi helyzetet, az előadás mélyebb kontúráját, ami a drámát meghatározza.

Caligula helytartója, Petronius — Lukács Sándor — tehát erejének, a parancs feltétlen teljesítésének tudatában érkezik a légió élén; arca átszellemült, amint a császár nevét kiejti. Az éltetés rítusa után gyorsan bal oldalt elhelyezett székébe ül, avval a magabiztossággal, hogy formális az a disputa, amely a zsidókkal következik. A pozíció, a helyzet vitát nem engedhet. A katonaság kivonul, ő a zsidókkal marad, hogy közölje a megfellebbezhetetlent: a császár szobrát be kell vinni a templomba. A közlés egyszerű tényén van tehát a hangsúly — az első jelenet alaphangját ez határozza meg. Lukács elterpeszkedett magabiztosságból indítja a beszélgetést, de Agrippának — Pataki László —, a zsidók királyának kitérő ajánlata, húzódozása felingerli. Székely János írói ereje, hogy nem részletez, nem körülményeskedik. Lényegesen exponál, a drámai vita azonnal indul. Szóváltás néhányszor, s Lukács Petroniusa már dühödt: észérvekkel is próbálta a parancsot megokolni, ám hiába. Menjen az egész bölcs gyülekezet. Barakiás maradjon csak, a bölcs rabbi. Katonák üritik ki a termet, Petronius és Barakiás magára marad. S kezdetét veszi kettejük első disputája. Őze Barakiása földre ül, nyugodtan várja a kérdéseket. A már-már hisztérikus Petronius új színe villan meg: bensőséges az együttlét, az új helyzetben megértésre hajlandó arcot kell mutatni. A türelemmel győzött logikus gondolatmenetet indítja avval, hogy lényeg szerint meg akarja érteni, a zsidók, most közvetlenül Barakiás, ellenkedését. S ebben a rendezőileg arányosan, színpadilag és lélektanilag pontosan meghatározott indításban van a drámaiság ereje. Lukács Petroniusa hajlandó közelíteni a megértéshez, Őze Barakiása pedig higgadt, erős és magába tekintő. Nem heveskednek, s nem retorikus, ahogyan az érvek és ellenérvek elhangzanak: a közeledés lehetősége és esélye nemcsak a jelenet erejét, hitelességét teremti meg, az egész összefüggésében is jelentősége van; a dráma, az előadás íve is belátható egyben.

„...szabad-e egy népet eltörölni,

Csak hogy a császár óhajja beteljen?” — ebben áll a drámai szituáció és a vita fő kérdése. Mert Petroniusnak, a császár helytartójának közvetített muszája, hogy a szobor benn legyen a zsidók templomában, ezt teljesíteni a népnek pedig lehetetlen. A közösség ereje, emlékezete, hite, kultúrája lakozik ebben a templomban, a megszenteltetés, az „isten konstruálás” magát a népet, létperspektíváját semmisíti meg. A vita finom rendezői koreográfiája, ahogyan a várszínpad bal oldalának kiugrójába, ahol Petronius széke is van, Barakiás szinte betereli és bezárja Petroniust. Aztán lazul a beszélgetés, még az irónia is megvillan, amint a császár hatalmának mélysége kerül szóba. Iróilag és színészilag egy találó mozzanat még: Barakiás megvallja: áldás volna olyan uralkodó, mint aminő Petronius. Lukács idegesen fogadja, még a gondolatát is le akarja rázni magáról. A megismerés disputája ezennel befejeződik. Petronius küldi Barakiást, mert a kinn nyugtalanzkodó nép ármányt gyanít, hogy Barakiás oly sokáig benn időzik. Őze búcsúzkodván négyszer is meghajlik. Túlzott megalázkodás, vagy irónia, netán annak felérzése, hogy a disputa folytatására, az időhúzásra van esély? Aztán kitérül a vaskapu...

Szünet pedig nincs; a Rondellában való kávézás és konyakozás ezúttal elmarad. Rohanunk a templommentő, azaz népmegtartó forradalomba.

Két hű szolgálójával, Luciussal — Héjja Sándor — és Probusszal — Hegedűs D.

Géza — Petronius a helytartóság személyes és politikai tartományáról beszélget. Egymást értő két mozgékony fickó. Hegedűs tán hevesebb, a kamasz, Héjja megfontoltabb, bölcsőbb. Fontos ez a jelenet Petronius személyességét illetően és a második vitához átívelően. A helytartó rádöbben: a hatalom erejének benne sem kezdete nincs, sem vége; közvetítő csupán. Végrehajtható; csak elszámolnivalója lehet. Decius, Verebes István, érkezik, az egykori kedves barát. Lukács a terem közepére siet, átölelik egymást, egy villanásra mindkettő kilép helyzetéből; a gyermekkor édene fénylik fel találkozásukban: még amolyan bokszmozdulatokkal is közelednek egymáshoz. Legszívesebben birkóznának és henteregnének, mint egykor talán kinn a Tiberisz partján. A beszélgetés már-már visszadöccenne hivatalos menetébe; de Lukács Petroniusának még mindig nincs ereje az államügyekkel folytatni. Legalább pletykákat halljon az egykori otthonból! Iróniával is mondja, tudja a kívánság esendőségét, de mégse tudja leküzdeni, hogy ne kérdezze Decius. S a hírek a féktelen Caliguláról tovább mozdítják Petronius önbecsét: Lukács már indulatos gyűlölettel, karját keményen előrelendítve tör ki:

„Egy ilyen tigrist mégsem hagyhatunk
Uralkodni a fél világ felett!”

Íme az újabb döbbenet Petroniusban! Már nemcsak a zsidó nép élete, Barakiás igazsága érv ebben a vitában, a maga emberségének is eszmélkedése: hamis az a birodalomtudat, amelyet féktelen zsarnokság tart egyben. Hogy még mindig a szobor bevitelét mondja, az már csak a katona belátása; az ember és a helytartó már felismerte a császári szolgálat tarthatatlanságát.

A helytarthatatlanság drámája.

Most kezdődik.

A zsidók tanácsa jönne be a terembe, de a segédtsztek gúnyától vezettetve kell áthaladniuk; azok ugyanis a bejáratához, keresztbe egy négy részre tagolt gerendát állítottak.

Barakiásnak hűség és egyezség dolgában való szavaira újabb bizonyosság: Júdás meggyilkolná Petronius, ám az egyháztanács kiadja a helytartónak. Az anarchista, féktelen zsidó, Györgyfalvai Péter, aki talán túlzott hisztérikus görccsel mondja el álmait, Petronius meggyilkolására készül. S a Kölönte Zsolt által tervezett, szinte teljesen puritán színpad jobb oldalán a katonák működésbe indítanak egy szerkezetet: fönn a vár fokáról aláeresztik a függőleges kalodaszerű masinát, amibe belekötik Júdást, majd felrántják. Júdás a várfal közepén ég és föld között lebeg. Nem öncélú kegyetlen látványosság ez Harag György színpadán. Harag amikor rendkívül finom érzékenységgel mindig is azt figyeli és dolgozza ki, hogy a szereplők milyen helyzetben vannak és mit mondanak; a színpadtér konstrukciójában gondolkodik. Ez a szerkezet az üres teremben az államgépezet, a hatalom cégtáblája, az a nyers és rusztikus megjelenítő erő, amire a kolozsvári Csillag a máglyánból Szervét vallatásakor, vagy a házkutatáskor emlékszünk, vagy amint Kolhaasék lázadását megjelentette az Egy lócsiszár virágvasárnapjában. Nem divattól vezettetve ilyen kegyetlen Harag György színháza; a valóság, a történelem tapasztalata építi őt abban, hogy a huszadik század végén immár a színház, amely még a katarzis felcshiolására vállalkozik, többé nem lehet szemérmes. Nemcsak az emberi természet és a dialógusok összefüggését van hivatva föltárni, hanem a módszert is. A módszert, a szerkezetet, amely mozgatja és meghatározza a világot, meghatározza az emberi kapcsolatok. És magyarázza is, noha soha fel nem menti emberi esendőségeinket.

S a gyorsan és szakszerűen elvégzett mozzanat után kezdetét veszi az újabb disputa. Ez pedig már a meggyőzés stációja. Petronius emberségben megfogható. A császárról való hírek, Barakiás korábbi célása, s Agrippának, a zsidók királyának lemondása most már a párbeszédet is lehetségessé teszi. Őze a sztoikus, ironikus rezignációból átvált; érzi, hogy Petronius bizonytalankodik, az ügybe bevonható, legalábbis a szobor bevitelére továbbra is halasztható. Petronius ötlete: a személyes egyetértés és a hatalmi kényszerűség fogóját feloldaná, ha eltűnne. Lukács ezt nem mondja valami meggyőzően, maga se hisz benne igazán: harmadik út lehetetlen, a

helyzetből, a világból kiszállni képtelenség. Barakiás ötlete nyomán, hogy pénzzel a szobor ügye megváltható, Lukács ismét önmaga Petroniusa. Parancsot ad az aranyak összegyűjtésére; tán posztja és jó lelkiismerete is megtartható. A színpaddal szemben fön­n a sötét várfokon pedig felzendül a porbaalázottak könyörgő-reménykedő zsolttára.

Játékos, gyanakvó, egymás logikáját nyakoncsípni akaró szóviadal kezdődik a harmadik képben Probus és Lucius között. Agyuk és fizikai erejük feszül egymás ellen, még birkóznak is; lám ebbe a testvéri egyetértésbe is milyen észrevétlen beszivárog a gyanakvás! Szép, erőteljes, keservvel átélt panasz, ahogyan Héjja Sándor a színpad bal oldalán, a beugró falnál széttárt kezekkel szinte a hiábavalóság felismerésében elmondja:

„Az igazmondás egy hazug világban
Előnytelen versenyre kényszerít.
Álősztönökbe, -bőrbe, álruhába
Kell bújnod itt, hogy boldogulni tudj.
A hazugság az élet igazsága.
Fogadd szavát, légy beestelen, hazudj.”

S most örömtánc következik: katonáival egyre féktelenebb dübörgő táncot jár Petronius. Megtudjuk az okát: megjött az írás, a császár visszavonja parancsát. Lukács ezután magára marad. Féktelen, gyermeki, szinte hisztérikus játékba tör ki. A szobrot a földre dobja és egyre vadabban rugdalni kezdi, széke körül futballozik vele!

A szobrot is vegyük most már szemügyre! Némáságában is drámai ereje van. Nem élethűségű mellszobor ez; Harag többszörösen ironikus, amikor egészen kicsinyke, egy tenyérben bezárható szobrot állít Petronius termébe. Emberségmértékben életarányos — mondja az aránymás hiteléről, s törpeségében ott a kísértés is. Akárhogy is, csak valahogy benn legyen, mondja egy helyütt Petronius végső ráhagyással már-már a zsidók vezetőinek. Lám egy ilyen semmi méret, akárhová beállítható, még észrevétlenül is! Legyen a császár óhaja, s nincs tovább az üldöztetés — még a néző eljátszik ezzel a gondolattal, amint a viták hevében a terem közepén a küzdelem tárgyát látja. De Harag evvel méginkább nyomatékosítja Székely János gondolatát, a dráma lényegét: cinizmussal se menthetőek elvek és sorsok. Nem nagy ügy, de a hit nem méret és nem önáltató engedékenység kérdése. Csak a vagy-vagy végső létkérdésben nyilatkozik meg a tragikus esély: akárminő kicsiny és akármilyen észrevétlen is volna tehát a szobor templomi élete, a nép hite és vallása porba hullna és megsemmisülne.

A szobornak megvan a maga élete Petronius személyiségének változásában. Lukács elébb óva, magához szorítva elviszi, később Decius hírei nyomán már mások előtt a papírtekerccsel paskolja dühében: s belülről kiszakadó őszinteséghen tobzódik, amint a feloldozó hírre rugdalja a szobrot.

S aztán Decius érkezik: visszavonását visszavonja a császár. Ördögi fordulat, a bizonytalanság logikája, akár az Egy lócsiszar virágvasárnapjában. Kolhaas ügyének jó végét hiszi, s érkezik legfontosabbról a halálos ítélet. A kiszámíthatatlanság állapota ez, amikor hiába igyekszel az igazsággal szembeülni, az mindig kisiklik előled, mindig másról van szó, és mindig a „csak vesztesnek tudhatod magad” közérzete fon körül és belül. És ki írta a feljelentést? Mert olyanná vált a világ, hogy már a jó besúgóért is fohász szól a mennyeihez. A gyanú a két segédtsízt felett köröz, Lukács Sándor szinte könyörögve faggatja őket, melyikük volt, hogy legalább a másik menthető legyen. Nincs bizonyosság: tehát mindkettőjüknek pusztulni kell. Nincs per és emberséges, törvényes igazolás: a helytartóság logikája kérlelhetetlen. Lelkiismeret nélküli parancsot követel: az őrség a várudvar nézőterén át elviszi a két tiszte­, s néhány másodperc múlva a vár fokán két kereszt csapódik fel: rajta Lucius és Decius.

S következik a harmadik, immár rövid disputa Petronius és Barakiás között.

A végső bizonyosság a templom létére; már nem az Isten léte vagy nem léte a kérdés, hanem, az aki valójában. Petronius meggyőzetett s határoz, légióit kivonja Júdeából. Emberré lehetett, véli.

Véli; ám emberséges döntése korábbi pozícióját s önmagát nem válthatja meg — az epilógus tanulsága ez. Félelmes látvány, amint Lukács Sándor a vár fokán a két halott segédtestet keresztje alatt áll, s a lenti színpad félhomályában Decius érkezik újabb hírrel. Petronius parancsszegése végett már halálát gondolja, amikor Decius tudatja: meghalt a császár. Lám, érdemes emberként vállalni a hatalom pozícióját! — már-már kedvező és feloldozó véget gyanítunk. De még egy végső kérdés tisztázás végett: melyik tiszt volt az áruló? Egyik se. Ártatlanok!

S evvel beteljesedik Petronius tragédiája.

Nincs feloldozás.

A helytarthatatlanság beteljesedett.

És felhangzik a porbasújtottak zsoltára. Mert nincs megváltó, nincs megváltás. S ki látja be, hogy minő szenvedések, megaláztatások jönnek még a vétségeiért sokszorosan megszenvedett kicsiny népre?

Kigyúlnak a reflektorok, hátul kinyílik a vaskapu — semmi megilletődés, a nézőtér a színpadon át is elhagyható.

Az őrtűz pedig elaludt. Üszkös fadarabok és hamu jelzi, hogy másfél órával ezelőtt nagy lángok lobogtak. Kolozsvárról, Szabadkáról, Budapestről érkezett színészek egységes gondolattal egy előadással bennünk és a Hely szellemét megidézve gyújtottak egy másfajta tüzet.

Szlovákok, románok, szerbek és magyarok játszottak Gyulán a nyáron.

És láttunk egy előadást, amely valamennyiünk közelmúltbeli és jelenkori sorsáról tűnődött. Hogy ne vádaskodásainkban és mentségeinkben, hanem reményeinkben éljünk közös gondolattal.

ABLONCZY LÁSZLÓ

